

Даница М. Јеротијевић Тишма¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ПРОБЛЕМ ПРОУЧАВАЊА СЕМ-СТРУКТУРЕ ЛЕКСЕМА: ЛЕКСИКОЛОШКА АНАЛИЗА НЕКИХ ПРИМЕРА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Значај лексикологије лежи не само у проучавању природе и значења речи, већ и у утврђивању њихових елемената и међусобних односа, као и односа група речи унутар лексикона као макро-структуре. Наш рад има циљ да, кроз лексиколошку анализу примера из једног српског новинског чланка интересантних у погледу творбе, етимологије, али и значењске структуре, још једном скрене пажњу на тешкоћу, чак немогућност утврђивања тачног броја семема једне лексеме. Додатно се указује на непостојање апсолутне синонимије, као и на чињеницу да се о синонимији може говорити само поређењем семема, а не лексема. Из примера се такође изводе закључци везани за денотативно и конотативно значење, као и односе синонимије и хипонимије.

Кључне речи: лексема, реч, семема, сем-структура, денотација, конотација, порекло речи, парцијална синонимија, хипонимија

1. Увод

Пре двадесетог века, како је читаво проучавање језика било усмерено на дијахронију, тако се и лексикологија тада бавила променама у значењу речи са преовлађујућим семазиолошким приступом. Од појаве структурализма и синхронијског приступа у лингвистици, и лексиколошка анализа усваја структурални метод, међутим, није јој се од самог почетка на исти начин приступало. Следбеници тзв. раног структурализма, концентрисали су се пре свега на план израза, занемаривши семантички аспект, јер су сматрали да је немогуће описати значење као структуру. Касније је значење постало мерљива категорија, јер је посматрано као предикатска структура.

Циљ нашег рада јесте лексиколошка анализа петнаест изабраних речи, различитих и интересантних у погледу творбе, порекла, али и значењске структуре. Анализа датих речи се понајвише фокусира на разграничење термина реч и лексема, утврђивање порекла речи у случају позајмљенице и начина настанка на плану израза, док ће се на плану

1 danicajerotijevic@gmail.com

садржаја наша пажња усмерити на утврђивање структуре семема, тј. значења, проналажења синонимних семема, али и диференцијалних сема, са циљем да се утврди хипероним, односно хипоним дате лексеме или речи.

Како би било јасно на чему ће анализа примера бити базирана, укратко ће на почетку бити дат приказ предмета лексикологије као научне дисциплине, разграничиће се термини реч и лексема, и објаснити неки основни лексички односи, који се могу јавити међу лексемама, односно њиховим семемама. Коначно, пре саме анализе даје се кратак историјски осврт на разматрање међујезичких утицаја, и разграничавају термини позајмљеница и туђица.

2. Лексема и реч

За анализу примера која следи чини се неопходним јасно разлучити два термина, лексема и реч.

Лексема је апстрактна јединица речника, није променљива (Kristal 1985: 140) и за њу важе особине језичког знака: структуралност, репетитивност, арбитрарност и подруштвљеност (Petronijević 2002: 15). Лексема, дакле, има јасно утврђену структуру значења, односно семема, и те нема места за индивидуалну интерпретацију. Семема представља хијерархијски релативно организовану структуру сема и њој обично одговара једна дефиниција у речнику. Одређено ограничење у употреби једне семеме долази из њене сем-структуре, нпр. припадност неком функционалном стилу, али је та категорија искључиво везана за семему, а не за лексичку јединицу по себи (Petronijević 2002: 15).

Елемент небитан за идентификацију значења, али битан за енциклопедијско или експертско знање, среће се у литератури и под називом ноема (Petronijević 2002: 17).

Супротно лексеми, реч нема ниједно обележје језичког знака, и уколико желимо одредити њен смисао, нужно се ослањамо на индивидуално тумачење, тј. реч се препознаје говорниковом интуицијом (Kristal 1985: 219).

3. Лексички (семантички) односи

Када је у питању лексички однос синонимије, који се најчешће дефинише као однос између лексичких јединица које имају слично значење (Kristal 1985: 235), треба водити рачуна о томе да само семеме једне лексеме могу бити синонимне семемама друге лексеме, управо због тога што је лексема скуп различитих значења. Шта више, и сама семема је хијерархизована структура релативно уређених сема, стога се скоро никада не може говорити о апсолутној синонимији. Неки од разлога постојања диференцијалних сема могу бити однос застарела-савремена реч, различита регионална дистрибуција, различита деривациона поља, еуфемизми и наравно стилске разлике (Porović 2005: 169-170).

За одређивање диференцијалних сема, важно је разграничити још два термина, денотативно и конотативно значење. Денотативно значење је опште, неутрално, стилски немаркирано у односу на конотативно, које проистиче поређењем, зависи од ситуације и ослања се на индивидуалну интерпретацију и служи за изражавање позитивног или негативног става према нечему или некоме (Bussman 1996: 118). У зависности од тога да ли у сем-структури преовлађује број и интензитет негативних или позитивних евалуативних сема, могу се разликовати две равни: изнад немаркиране денотативне сем-структуре налази се оно најчешће стилски маркирано као архаично, поетско, узвишено, док се друга раван за негативним семемама протеже од „колоквијалног до вулгарног са различитим међутоновима” (Petronijević 2002: 14).

Када се једна лексема састоји из више семема, тј. значења, говори се о полисемији. Ретки су случајеви да једној лексичкој јединици у речнику одговара само једна дефиниција, тј. да има само једну семему или значење, а уколико се то догоди реч је о изоморфији. До скора се сматрало да не постоји средство којим се може утврдити тачан број семема једне лексеме као лексичке јединице, а исто тако да се не могу разграничити дефиниције уз помоћ заједничких и диференцијалних сема појединих семема (Petronijević 2002: 12-15), међутим, то се променило са модерним развојем лексикологије.

Однос хомонимије и полисемије још увек је проблематичан за теоретичаре, стога неки чак сматрају да треба одустати од те дистинкције и говорити о „лексичкој вишезначности” (Petronijević 2002: 14). Ако међу семемама постоји бар једно заједничко обележје, лексема је полисемна, док, уколико заједничка обележја недостају, реч је о хомонимији.

4. Позајмљенице и туђице

Међујезичким утицајем долази до стварања нових речи у једном језику, које могу бити адаптиране фонолошки, морфолошки или творбено језику примаоцу, или директно без прилагођавања преузете из језика даваоца. У првом случају реч је о позајмљеницама, док је у другом реч о туђицама, којих има далеко мање. Једна реч не мора бити директно преузета из изворног језика, већ у процесу позајмљивања може учествовати један или више језика посредника.

Још у 18. веку су лексикографи у лексичком материјалу неког језика откривали елементе страног порекла. Са развојем историјске лингвистике у 19. веку, позајмљенице су добијале све већи значај. Раск, Шлајхер и Милер сматрали су да до мешања језика долази само у области лексике, док су Витни и Шухарт уочили да до тога може доћи и у граматичици. Паул ће поставити начела изузетно значајна за проучавање међујезичких утицаја, као што су разлог позајмљивања, процес уношења стране речи, фонолошка и морфолошка адаптација, улога језика посредника и промене у значењу. Са појавом структурализма, нарочито у Америци, проблем позајмљивања речи се благо оставља по страни због истицања предно-

сти синхронијске перспективе у проучавању језика (Роровић 2005: 12-13). Постоји неколико критеријума којим се може идентификовати порекло речи: историјски критеријум, који се односи на писана сведочанства о историјату и употреби неке речи, затим фонетски критеријум, по неким најпоузданији и најзначајнији, морфолошки критеријум, јер се помоћу неких префикса и суфикса може утврдити порекло речи и, коначно, семантички критеријум, јер, уколико, постоји више могућих извора, реч ће највероватније потицати из оног језика у коме има исто значење као у језику примаоцу (Роровић 2005: 17-18).

5. Анализа примера

(1) Савиле се кад су лопови зимус провалили...²

5.1 *Зимус* је лексема јер се налази као лексичка јединица у речнику стандардног српског језика. Одликује је све што карактерише језички знак по Сосиру. Наиме, подруштвљена је, односно сви говорници језичке заједнице подразумевају исти садржај под датим формативом и присутна је у систему српског језика. Одликује се и репетитивношћу, јер је реализована, тј. употребљена у говору (у смислу *parole*). С обзиром да је веза између форме и садржаја немотивисана, може се говорити о арбитрарности, тј. произвољности, као о још једној особини ове лексеме. Када је реч о структуралности, на пољу форме можемо уочити да је лексема *зимус* дериват, тј. реч настала деривацијом, додавањем суфикса *-ус* на коренску морфему *зим-*. Иначе, дати суфикс јавља се једино у лексеми *зим/у/с** као суфикс за грађење прилога и аналоган је суфиксима *-ос* и *-ас*, из примера *лејџо/с* и *јесен/а/с* (Клајн 2003: 374). Свака лексема има своју утврђену структуру и на плану садржаја, иако је поменути план у доба раног структурализма био занемарен у корист анализе форме. Касније је и садржај постао мерљив, тако да свака лексема има егзактну структуру и не дозвољава индивидуалну интерпретацију. Иако је немогуће са сигурношћу одредити број семема (значења) у структури лексеме, познате су две денотативне семеме, којима одговарају две дефиниције у речнику: 1. 'ове зиме (која долази), идуће зиме' и 2. 'прошле зиме' (RMS³ 1990: 307). Дакле, може се семантички односити и на будућност и на прошлост, стога, с обзиром на број семема већих од један, није реч о изоморфији, већ о полисемији. Обе семеме лексеме *зимус* имају синоним у семемама лексеме *зимуске* (RMS 1990: 307), која се наводи као народска варијанта још у Вуковом *Рјечнику* (Karadžić 1969: 231), а данас се задржала у неким покрајинама Србије и представља архаизам. Наравно, пошто су у питању парцијални синоними, денотација семема је једнака, али њихово конотативно значење је другачије. Наиме, лексема *зимуске* је стилски маркирана, припада колоквијалном говору и ограничена је на поједине

2 Сви примери преузети су из текста „Шумски рај”, аутора Дарка Калезића, *Полиџика* 28. 3. 2010.

3 Речник Матице Српске, у даљем тексту RMS.

дијалекте, што је диференцијална и додатна сема у односу на *зимус*. Друга семема лексеме *зимус*, дакле значење „прошле зиме”, има синоним у семема лексеме *зимушње* (RMS 1990: 307), али је она такође стилски маркирана, представља архаизам, данас присутна једино у књижевном делима писаца попут Петра Кочића или Луке Перковић. Како лексема *зимус* има једноставнију сем-структуру, тачније мање сема у оквиру семема и општија је, она представља хипероним у односу на хипониме *зимуске* и *зимушњи*. По врсти речи *зимус* се сврстава у адвербе (прилоге), као адверб за време нема компарацију, те спада у врсту непроменљивих речи.

(2) (...) одбија да слуша „завијање матораца у шуметини”.

5.2 Формално гледано, лексема *маџорац* је дериват, изведена од придева *маџор* (коренска морфема је, дакле, *маџор-*) додавањем суфикса *-ац*, који је у датом случају носилац синтаксичке транспозиције, а означава ‘*особу мушког рода, носиоца дајте особине*’ (Mrazović 2009: 252). У сем-структури придева *маџор* налазимо диференцијалну сему ‘*мноџо сџар*’, што узрокује негативну конотацију, у односу на денотативно значење *сџар*, које је хипероним у односу на *маџор*, јер има мањи број сема. Структура семема лексеме *маџор* је следећа: 1. ‘има много година’, 2. ‘у фамилијарној употреби, за особу коју дуго познајете’, па тако лексема *маџорац* представља носиоца наведених особина, стога се и у њеној структури семема налазе дефиниције 1. ‘стар човек’, односно 2. ‘одрастао дечак’ (RMS 1990: 313). Међутим, са лексемом *сџарац*, *маџорац* је синоним само у денотацији, док им се конотације разликују, одакле се може закључити да је *сџарац* неутралнија са мање сема и представља хипероним у односу на *маџорац*, а на евалуативној скали конотације, најпре би стајао *сџарац* као најнемаркиранија, затим *маџорац*, као негативно конотирана, најчешће као сленг млађе генерације, а затим даљи синоними попут *маџораћ*, *сџаркеља* са изразито пејоративним значењем.

(3) Кућа му дође гратис.

5.3 *Гратиис* представља једну од ретких туђица, односно речи преузетих без нарочите адаптације из језика даваоца. На плану форме, адаптација лексеме *гратиис* није вршена ни на фонолошком нити на морфолошком нивоу, а преузета је из латинског језика, могуће посредно, из немачког или неке његове варијанте преко француског (VRSRI⁴ 2006: 304). С обзиром да за ову лексичку јединицу важе све одлике везане за језички знак, што значи да је подруштвљена, реализована у говору и има своју структуру и на плану израза и на плану садржаја, а веза између њих је арбитрарна, може се рећи да је у питању лексема *гратиис*, а не реч, јер не дозвољава индивидуалну интерпретацију. Када је план садржаја у питању, лексема *гратиис* има утврђену структуру семема, којима одговарају следеће дефиниције у речнику: 1. ‘који се не плаћа’, 2. ‘без надокнаде’ (VRSRI 2006: 304). Када је у питању лексички однос синонимије,

4 Велики речник страних речи и израза, у даљем тексту VRSRI

можемо приметити да семеме дате лексеме имају синониме у семемама лексеме *бесилаино* и семемама речи *цабе*, *цабака*, *бадава*, *фрај*, али само у денотативном смислу, док се конотације разликују. Лексема *бесилаино* представља хипероним у односу на *граиис*, *цабе*, *бадава*, *цабака* и *фрај*. Када су у питању диференцијалне семе међу овим парцијалним синонимима, примећује се, нпр. да *цабака*, *цабе* имају изразито колоквијалну и жаргонску употребу, *бадава* је помало застарела са благо негативном конотацијом, а *фрај*, као туђица преузета из немачког језика од речи *frei* и адаптирана једино у писању, карактеристична је за тек придошле раднике из дијаспоре, дакле ограничена на један одређени слој људи. По врсти речи, *граиис* спада у непроменљиве адвербе за начин и нема компарацију.

(4) *Декинтирах* начисто... – растужио се Жиле.

5.4 *Декинџираџи* представља реч, не лексему, јер се до значења стиже индивидуалном интерпретацијом, а такође се не налази у стандардном речнику српског језика, већ једино у речнику жаргонизама или страних израза. Када је у питању план израза, реч *декинџираџи* је занимљива у смислу творбе речи. Настала је као позајмљеница од албанске речи *kintar*, што значи стоти део нечега (VRSRI 2006: 611), па одатле одомаћени жаргонски израз у српском *кинџа*, у значењу динар. С обзиром да не постоји глагол **кинџираџи*, дата реч није настала префиксацијом већ циркумфиксом *<де-...-ираџи>* на коренску морфему *кинџ-*. Иначе, само *де-* представља префикс страног порекла, латинског прецизније, који означава радњу супротну од означене, односно прекид или укидање ранијег стања (Mrazović 2009: 94), само *-ира-* представља суфикс, којим се најчешће граде глаголи од именица страног порекла (Mrazović 2009: 101), а *-џи* је граматичка морфема за означавање инфинитива. Имајући у виду значење циркумфикса и коренске морфеме, посматрајући значење, долази се до следећих семема 1. 'лишити новца' и 2. 'остати без новца', али реч *декинџираџи* има додатну конотацију у својој сем-структури, јер се користи као жаргонски израз, па је тако хипоним у односу лексеми *осиромашџи*, са којом је слична само у денотацији, али су у питању само парцијални синоними. Због другачијег, благо негативног, конотативног значења, употребом у жаргону нарочито млађих припадника говорне заједнице, реч *декинџираџи* је стилски маркирана, има више сема у сем-структури од *осиромашџи*. Синонимне семеме глагола *декинџираџи* могу се наћи у семемама израза *биџи шворц*, или семемама фразеологизама *имаџи љразне џејове*, *немаџи бели динар у џеју*, али сви ти синоними због различите употребе имају другачију сем-структуру и бројне диференцијалне семе.

(5) Поштујем Жилета – он ми је ем актуелни, ем најомиљенији *паша* (...)

5.5 *Паша* је лексема, јер се налази у стандардном речнику српског језика као лексичка јединица, подруштвљена је, реализована у говору и има своју утврђену структуру. Дата лексема је изузетно интересантна за

анализу, нарочито на плану творбе. Настала је скраћивањем од лексеме *пашеноџ* чија денотативна семема одговара дефиницији 1. 'муж жене сестре' (RMS 1990: 369). На тако добијену коренску морфему *пашеноџ* додат је диминутивни суфикс *-а* који може означити хипокористик (Mrazović 2009: 246), што је у датом примеру случај. Наиме, етимолошки гледано, лексема *пашеноџ* потиче из бугарског језика у који је доспео преко Протобугара, а налазила се код Срба још у исправама краља Милутина и цара Стевана (Skok 1972: 617). Имајући у виду додатну конотацију у сем-структури лексеме *паша* као речи од милоште, може се рећи да је пашеног њен хипероним, али да оба као хипоними имају заједничку генус сему 'родбински однос'.

(6) Иди ти као наш представник, да ми се швеца не наљути (...)

5.6 *Швеца* је реч настала као позајмљеница из немачког језика, од речи *die Schwester* што значи сестра. Приликом адаптације на српски језик, претрпела је извесне фонолошке, морфолошке и творбене промене. У деривацији речи *швеца* учествовала је коренска морфема, настала скраћивањем, прецизније почетни део немачке речи *шве-*, на који је додат деминутивни суфикс *-ца*, који је данас изузетно жив и популаран у грађењу хипокористика (Klajn 2003: 200). Поменути суфикс се најчешће додаје на крње основе са завршетком на дугоузлазни акценат, што је случај и у нашем примеру и управо је суфикс носилац семантичке модификације. Поставши хипокористик, реч *швеца* је тако добила додатну конотативну сему речи од милоште у својој значењској структури, па као додатно стилски маркирана, јер се користи у новијем сленгу, представља хипоним за лексему *сестра*, која је неутрална због мањег броја сема у сем-структури.

(7) (...) а мој паша струже шпахтлом буђ са плафона (...)

5.7 *Шпахтла* је позајмљеница од немачке именице *Spachtel*, што значи спатула, нож за наношење кита, мушког рода у Немачкој *der Spachtel*, али женског рода у Аустрији *die Spachtel*, па се претпоставља да је у српски језик ушла преко аустријске варијанте немачког језика, пошто је у српском именица *шпахтла* женског рода. Приликом адаптације претрпела је извесне фонолошке и морфолошке промене на плану израза, а што се тиче структуре семема, може да значи 1. 'металну кашику за наношење грађевинског материјала или спатулу којом се наноси и глача малтер'. Међутим, иако именица *шпахтла* не постоји у речнику као лексичка јединица, може се рећи да је у питању лексема, а не реч, јер за њу важе све особине језичког знака. Наиме, подруштвљена је, реализована у говору и одликује се структуралношћу.

(8) До Ускрса мора све да буде цакум-пакум.

5.8 *Цакум-пакум* представља фразему у функцији прилога, позајмљеницу из немачког језика од тамошњег идиома *mit Sack und Pack*,

што значи са торбом и завежљајем, са свим личним стварима (LSRI⁵ 1991: 1000). На формалном плану дошло је до фонолошког, морфолошког и творбеног прилагођавања, додавањем суфикса *-ум*, из латинског језика по угледу на *quorum, factotum, bellum*, на коренске морфеме *џак-* и *џаку-* настале српским изговором немачких именица. Наведени фразем има семеме 1. ‘у потпуности, све заједно’, 2. ‘савршено очишћено’, које су синонимне са семемама неких лексема у српском језику, као што су прилози *џошџуно, комџлеџно, сасџим*, односно када је у питању друга семема са *џеданџно*. У нашем примеру, фразема *џакум-џакум* има синонимну семему у лексеми *џеданџно*. Међутим, како се фразем *џакум-џакум* употребљава у колоквијалном говору, стилски је обележен, те садржи више сема од поменутих лексема чије су семеме денотативно синонимне са семемама наведеног фразема. Стога, *џакум-џакум* је хипоним у односу на *џошџуно, комџлеџно, сасџим*, тј. у односу на *џеданџно*, што је случај и у датом примеру. Даљом семантичком анализом уочава се, да ове лексеме имају и сопствени хипероним, у првом случају рецимо *џело*, а у другом случају, односно у нашем примеру, нпр. *џистџо*.

(9) (...) ошмирџлаџи труле жалузине на бацама.

5.9 *Ошмирџлаџи* представља реч, позајмљеницу из немачког језика, фонолошки, морфолошки и творбено адаптирану српском језику. На коренску морфему *шмирџл-*, од немачке речи *Schmirgel (papier)*, која означава ‘ситнопорозни корунд помешан са кварцом и гвожђем за глачање стакла, метала или дрвета’ (VRSRI 2006: 1480), додат је суфикс за грађење импрефективних глагола *-а-*, који додавањем именици означава радњу у вези са значењем именице и обележава процес, притом сама именица представља средство којим се обавља радња (Mrazović 2009: 101-102), и наравно граматичка морфема *-џи* за инфинитив. Тако је добијен импрефективни глагол *шмирџлаџи*, али од њега се даље префиксацијом изводи *ошмирџлаџи*, додавањем префикса *о-*, који има резултативно значење (Mrazović 2009: 99), из чега проистиче и перфективност глагола *ошмирџлаџи*. Са додатним обележјем, *ошмирџлаџи* постаје тако хипоним за *шмирџлаџи*. Семема глагола *ошмирџлаџи*, која се односи на равнање, тј. глачање површине, синонимна је са датом семемом лексеми *џлачаџи* (пореклом од немачког придева *glatt*), али због већег броја сема, *џлачаџи* представља хипероним, најпре за глагол *шмирџлаџи*, а логично затим и за *ошмирџлаџи*.

(10) Нашџимуџ гитару и дођи с породицом код мене (...)

5.10 *Нашџимоваџи* је лексема позајмљена из немачког језика, али у српском адаптирана фонолошки, морфолошки и творбено. Гледајући форму, уочава се да је коренска морфема *шџим-* добијена од глагола *stimmen*, додавањем суфикса *-ова-*, да би се добио импрефективни глагол и означио процес (Mrazović 2009: 101), и граматичке морфеме *-џи*. За-

5 Лексикон страних речи и израза, у даљем тексту LSRI.

тим је префиксацијом уз помоћ *на-*, који означава завршетак радње или долажење до резултата (Mrazović 2009: 95), добијена лексема *нашћимовати*. На плану садржаја, дати глагол има следеће семеме: 1. 'подесити тонове на музичком инструменту', 2. 'ускладити, прилагодити, наместити'. У нашем примеру дата лексема употребљена је у свом денотативном значењу, коме одговара прва наведена семема. Додавањем префикса на глагол *шћимовати*, а самим тим прикључивањем још једног обележја у сем-структури лексеме *нашћимовати*, поменуто лексема постаје хипоним за *шћимовати*. Међутим, друга семема глагола *нашћимовати* има своје синонимне семеме са семемама глагола *средити*, *уредити*, *ускладити*, који су због међусобних диференцијалних сема и сами парцијални синоними, али због извесне жаргонске и колоквијалне конотације глагола *нашћимовати*, а самим тим и већег броја сема, *нашћимовати* представља хипоним за наведене глаголе.

(11) Звизнуло ме и пивце (...)

5.11 *Звизнути*, али не у значењу које је употребљено у примеру, представља лексему, налази се као лексичка јединица у стандардном речнику српског језика. Формално гледано, настао је деривацијом, додавањем суфикса *-ну-* за грађење перфективних глагола (Mrazović 2009: 104), а затим граматичке морфеме *-ти* за инфинитив, на коренску морфему *звиз-* насталу ономатопејом, тј. опонашањем звука или шума који се чује приликом удараца или замахивања. Када су у питању денотативне семеме глагола *звизнути*, налазимо неколико дефиниција 1. 'јако ударити', 2. 'опалити шамар' и 3. 'бацити, завитлати великом снагом'. С обзиром да поседује додатне семе у сем-структури и стилски је маркирана, лексема *звизнути* представља хипоним за општију лексему *ударити*. Међутим, у нашем примеру, добија се нова конотативна семема датог глагола, проистекла из метафоре *алкохол удара у главу*, тако да су дате денотативне семеме оба глагола синонимне и међусобно и са семемом хиперонима *найти се*. *Звизнути* садржи више сема од *найти се*, стилски је обојена, и на евалуитивној скали има негативну конотацију, и зависи од индивидуалне интерпретације. С обзиром да није лексикалозована, семема глагола *звизнути* из датог примера представља окасионализам. Шта више, дата семема глагола *звизнути* има синонимне семеме у семемама глагола *урољати се*, *лејвосати се*, *прекинути се*, али и међу њима има диференцијалних сема, а једино синонимна им је денотативна семема, односно генус сема, из хиперонима *найти се*.

(12) Цврче крилца, заруменела се, милина, преврћем их међу песмама.

5.12 *Цврчати* представља још један глагол настао деривацијом уз помоћ суфикса *-а-* за грађење имперфективних глагола (Mrazović 1990: 104) и граматичке морфеме *-ти*, који су придодати коренској морфемии ономатопејског порекла, од звука мяса док се пржи. Као додатно стилски маркирана у односу на лексему *пржити*, дата реч је хипоним, јер својим додатним семемама сликовитије дочарава радњу. С обзиром на различите

употребе, *цврчаџи* ће имати различит смисао у зависности од индивидуалне интерпретације. У жаргону и колоквијалном говору, синонимне семеме датог глагола могу се наћи у семемама глагола *чврљџи*, али и међу њима има диференцијалних сема, јер *чврљџи* има додатну негативну конотацију, па је тако хипоним и за *цврчаџи*, а самим тим и за лексему *џрџи*.

(13) Скуцкали (...) труле жалузине на бацама.

5.13 *Скуцкаџи* је такође реч, чије тумачење смисла зависи од контекста и *ad hoc* индивидуалне интерпретације. На плану израза интересантно је приметити да је коренска морфема *куц-* настала од ономаotopeјске речи, која опонаша звук који се чује кад се удари у нешто руком или предметом. На дату морфему додат је диминутивни суфикс *-ка-*, које се користи уз ономаotopeјске речи и уноси значење умањивања и деривира се итеративни глагол (Mrazović 2009: 104), наравно са граматичком морфемом *-џи*, *куцкаџи*. Тако добијени глагол хипоним је за лексему *куцаџи*, јер садржи додатну семему, умањивања денотативног значења. Међутим, на *куцкаџи* је у нашем примеру додат и префикс *с-*, који уноси нову нијансу значења, финитивно значење, тј. завршетак неке радње или процеса, а такође има функцију семантичке модификације основног глагола и означава акционалност. Тако ће изведена реч *скуцкаџи* попримити додатну сему и постати хипоним за *куц(ка)џи*. С обзиром на различиту сем-структуру и диференцијалне семе, поменути три глагола само су парцијални синоними.

(14) Довукли смо се у град, скрљани (...)

5.14 *Скрљан* представља реч, а не лексему, јер се до смисла и значења долази индивидуалном интерпретацијом, а не утврђеном дефиницијом у речнику. Могуће је да је дата реч настала по угледу на грађење трпног глаголског придева глагола *скрљаџи*, настао префиксацијом уз помоћ резултативног *с-* од глагола *крљаџи*, који има значење 1. рушити, оборити, сломити (RMS 1990: 78). Тако је могуће да је по угледу на метафору *умор слама* или *обара*, настала и наша реч *скрљан*. Синонимна семема може се, дакле, наћи у семема лексеме *уморан*, 1. 'који осећа смањење способности за рад услед тешког и напорног рада' (RMS 1990: 517), што је денотативно значење синонимно и са семемама придева *малаксао*, *исцрпљен*, али међу њима постоје диференцијалне семе које их чине само парцијалним синонимима. Лексема *уморан* представља хиперним за све наведене придеве, с тим што реч *скрљан* повлачи за собом негативну конотацију и хипоним је за све остале поменуте придеве, јер садржи највише сема су сем-структури.

(15) „Сву си земљу проћердо...”

5.15 *Проћердаџи* је лексема добијена префиксацијом од лексеме *ћердаџи*, и добијен је прерфективни глагол, уз помоћ префикса *џро-*, који има делиминативно и финитивно значење, односно извршити радњу

мало по мало (Mrazović 2009: 97). Самом префиксацијом и додавањем још једног обележја у сем-структури у односу на *ћердаћи*, *проћердаћи* постаје његов хипоним. Међутим, анализирајући семеме наведеног глагола, може се приметити да дати глагол има семеме синонимне семемама глагола *поштрошити*, али с обзиром на додатну семему, која подразумева лакомислено, неразумно трошење било времена или новца (RMS 1990: 247), *проћердаћи* ће ипак бити хипоним, додатно и због тога што у својој сем-структури има негативну конотацију, односно, у питању је само парцијална синонимија.

6. Закључак

Анализа наведених примера потврдила је иницијалну претпоставку да је изузетно тешко утврдити тачан број семема једне лексеме, јер у сваком различитом контексту, она може попримити нову конотативну сему, којом говорник датог језика изражава индивидуални став према некој особи, појави или предмету. Остаје сигурно, барем кад су у питању лексеме, да је једино њихово денотативно значење заједничко, иако можда непознато сваком говорнику одређене језичке заједнице, док ће интерпретација конотације остати својствена сваком појединцу. Исто тако, из примера се могло видети да једино семеме, а не лексеме *per se*, могу имати синонимне семеме, али да готово никад није реч о апсолутној синонимији.

Када је реч о утицајима других језика на српски језик, примећује се да се преузета реч најчешће прилагођава систему језика примаоца, а да су ретке праве туђице. Анализирани примери могли су посведочити о фонолошкој, морфолошкој и творбеној адаптацији речи из немачког, француског, латинског, турског и албанског језика, који су извршили посредни или непосредни утицај на српски језик услед разних културно-историјских догађаја.

Добро познавање лексикона, правила о творби речи, порекла и историјата речи помаже да се наслути и запамти значење новонаучених речи како би се овладало њиховом употребом и спречиле евентуалне грешке, што је и главни циљ и допринос лингвистичке дисциплине каква је лексикологија.

Литература

Примарни извор

Текст „Шумски рај”, аутор: Дарко Калезић, *Полиџика*, 28. 3. 2010.

Секундарни извори

Busman 1991: H. Bussman, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London.

Vujaklija 1991: M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd.

Karadžić 1969: V. Karadžić, *Srpski Rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima 1818.*, Prosveta, Beograd.

Klajn 2003: I. Klajn, *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, drugi deo, sufiksacija i konverzija*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd.

Klajn, Šipka 2006: I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad.

Kristal 1985: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli Hlebec, Boris i Klajn, Ivan, Nolit, Beograd.

Lipka 2002: L. Lipka, *English lexicology: lexical structure, word semantics and word-formation*, Gunten Narr Verlag Tübingen, Germany.

Mrazović 2009: P. Mrazović, u saradnji sa Vukadinović, Zorom, *Gramatika srpskog jezika za strance*, drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.

Marfi 2003: M. L. Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon*, Cambridge University Press, UK.

Petronijević 2002: B. Petronijević, *Nemačko-srpsko-hrvatska leksikografija prve polovine XX veka, kulturno-istorijski transfer*, Filološki fakultet, Beograd.

Popović 2005: M. Popović, *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Redford *et al* 1999: A. Radford, M. Atkinson, D. Britain, *Linguistics: an introduction*, Cambridge University Press, UK.

RMS 1991: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica Srpska, Matica Hrvatska, Novi Sad, Zagreb, 1967, fototipsko izdanje 1991.

Skok 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knj. 2, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Stern 2004: D. G. Stern, *Wittgenstein's Philosophical Investigations, an introduction*, Cambridge University Press, UK.

Danica Jerotijević Tišma

**THE PROBLEM OF EXAMINING SEMANTIC STRUCTURE
OF A LEXEME: LEXICOLOGICAL ANALYSIS OF CERTAIN
EXAMPLES FROM SERBIAN**

Summary

After a brief introduction in which we seek to define lexicology as a scientific discipline, to distinguish between the terms word and lexeme as well as to explain certain semantic relations, the paper focuses on the lexicological analysis of fifteen examples of words and lexemes commonly used in Serbian. The chosen examples are interesting in terms of origin, morphology, word-formation and semantic relations with other words and lexemes. Our main intention is to demonstrate that solely semems of a lexeme may have synonymous semems in other lexemes, and furthermore, that we may only speak in terms of partial synonymy. In the final section of the paper, conclusions are drawn regarding the origin of words, denotation and connotation, as well as synonymy and hyponymy.

Keywords: lexeme, word, semem, sem-structure, denotation, connotation, etymology, partial synonymy, hyponymy

*Примљен 5. новембра 2014. године
Прихваћен 01. јуна 2015. године*